

LANDET SOM GILLAR LÄGET

ANDERS BJÖRNSSON

Nyligen firade Finland sin oavhängighetsdag. Nationsbygget i landet har satt djupa spår i den politiska kulturen. Inte minst vad gäller relationen till unioner. Märker man mähända även det idag?

Adertonhundralets nationsbyggande i Finland var ett märkvärdigt framgångsrikt företag. Aktörerna hade inget färdigt koncept att utgå från och det institutionella ramverket kan i förstone verka klen. Det enda som blev kvar när den svenska makten trängts tillbaka var kyrkoorganisationen och ett inhemskt universitet, *Kungliga Akademien* i Åbo. Den politiska autonomi, som garanterats av Alexander I vid lantdagen i Borgå 1809, var nog så oklar i sina konturer och tog endast långsamt gestalt. Kejsarens löfte om att respektera de tidigare – svenska – grundlagarna preciserades inte närmare, och det krävdes en hel del schackrande och rätt mycket finsk *sisu* i de ledande kretsarna för att den gustavianska för-

fattningen från 1772 och 1789 års förenings- och säkerhetsakt skulle accepteras som grundvalar för det nya storfurstendömet politiska existens.

Det säger en del om det finska självstyrets nymornade och fragila karaktär att det var kontinuiteten till *det svenska enväldet* som åberopades till autonomins beskydd. Å andra sidan var det bara Polen (fram till 1863) som ägde ett motsvarande oberoende inom den depostiskt styrda ryska statskroppen. I de övriga Östersjöprovinserna var den tysk-baltiska adelns härskarlater förenade med rättslöshet för större delen av befolkningen: där baronen gick med knutpiska, kunde även tsaren uppfattas som mild och förstående. I Finland däremot behölls friheterna och ståndsprivilegierna från den svenska tiden, och genom att Viborgs län ("Gamla Finland" med en rysk terminologi, eftersom detta var den äldsta ryska erövringen av finsk mark) återbördades till moderlandet, efter en energisk insats av Gustaf Mauritz Armfelt,

lyckades även karelarna att undgå liv-egenskapens värsta härjningar.

Tradition och kejsarlig välvilja

Statslivet i det Finland som ännu inte var någon stat kunde bygga sin legitimitet på både tradition och nyvunnen kejsarlig välvilja. Och Finland hade blivit vad det aldrig tidigare varit: en politisk nation. Men nationen var länge tom på substans. Ståndsriksdagen – lantdagen – sammankallades först efter ett halvt sekel och saknade då lagstiftande befogenheter. Såväl senaten, på en gång regering och högsta juridisk instans, som den finske ministerstatssekreteraren i S:t Petersburg, vilken föredrog ärenden rörande storfurstendömet direkt inför majestätet, satt på kejsarliga mandat. Finland var tveklöst ett rättssamhälle, men på nåder. Det saknade till en början armé, ämbetsverk och i praktiken folkrepresentation. Den politiska eliten under den tidiga kejsartiden behövde fostran i både servilitet och fingerfärdighet. "Allt genom staten"

ANDERS BJÖRNSSON är medarbetare i *Svenska Dagbladet*.

blev en formel i det finska nationsbyggandet, just därför att de statliga strukturer som fanns var så unga, så ömtåliga.

I Sverige, efter skilsmässan från Finland, var statsmakten tvärtom övertung och behövde bantas på funktioner; associationer och tidsningspress kom här att bli det liberala medborgarsamhällets bidrag till den nationella saken. I Finland, föreningsfattigare och underkastat kejsarmaktens censur, blev lojalismen en förutsättning för framgångsrika politiska och ekonomiska reformer; en sådan som Lars Gabriel von Haartman, senatens finanschef och initiativtagare till 1856 års vidlyftiga program för järnvägsbyggen och handelns främjande, var utpräglad konservativ och företrädde i ekonomiska frågor den sk kameralismen som ville ett marknadsorienterat näringsliv fast under sträng administrativ uppsikt.

Vackra karriärer

Den reformivrande konservatismen var å andra sidan inte betjänt av allt för mycket parlamentering. Den insåg att samverkan med kejsarmakten rymde komparativa fördelar, som favoriserad tillgång till de ryska varu- och arbetsmarknaderna, och den visste att dess bästa män kunde räkna med vackra karriärer i tsarens kanslier och rangregementen. Den opposition som samarbetspolitiken mötte (i den mån den inte var outrerat svensksinnad) trivdes ofta bäst i den akademiska frihetens hägn. Under

förryskningstider, dvs under autonomins senare fas, blev universitetet den viktigaste platsen för nationell samling och agitation. Den erfarenheten skulle efterlämna ett intressant mönster: inget västland har haft fler lagerkrönta regeringschefer och statsöverhuvuden än Republiken Finland efter 1918.

Tveksam autonomi

Osmo Jussilas kortfattade redogörelse för "autonomitiden", 1809-1917, i den av honom och Seppo Hentilä och Jukka Nevakivi redigerade boken *Finlands politiska historia 1809-1998* (Schildts Förlag, 1998), innehåller skarpa iakttagelser och kontroversiella omdömen. Det är till exempel tveksamt om autonomi är ett alldeles välfunnet uttryck, eftersom oberoendet hängde på en enda person, nämligen kejsaren-storfursten, och dennes enväldsmakt, manifesterad genom en generalguvernör i Helsingfors och dennes förvaltning. Ingen genomskådade sammanhanget bättre än J V Snellman, förnämst bland finska nationsbyggare. Han, hegelianen, såg i självhärskardömet garantin för att en finsk stat skulle utvecklas efter sina egna förutsättningar. I en anteckning drar han sig till minnes tiden för den reaktionäre Nikolaj I:s bortgång och reformkejsaren Alexander II:s makt tillträde.

"Tronskiftet", skriver Snellman, "hade i landet väckt förhoppningar om allt slags frihet. För min del bedröfvades jag af underrättelsen om kejsar Nikolais död. För mig var det

klart, att endast en stark kejsarmakt kunde värna oss, men att med fria institutioner i kejsardömet vår nöd rätt skulle börja. Frihet skulle vi nog få, men frihet att sända våra deputerade till någon national församling – i Moskva."

Snellmans profetia slog in, konstaterar Jussila, såtillvida att Finland genom februarimanifestet 1899 och en rikslagstiftning tio år senare förpliktades att sända delegater – inte till Moskva, men till duman och rådet i Petersburg. Visserligen avstod finnarna i det skärpta läget från att vara representerade i något som liknade ett ryskt parlament, även om detta kunde se ut som ett första steg mot demokratisering av det ryska samhället – ty det var just inskränkningen i despotin, dvs att inte längre ha direkt tillgång till kejsaren-laggivaren, som hotade storfurstendömet positiva särrättigheter i riket. Kanske kan man gå längre: Varken liberaler eller generaler hade efter tsarväldets sammanbrott och bolsjevikernas maktövertagande något intresse att bevara Finlands självständighet. Tvärtom. Hade de röda vunnit i finska inbördeskriget är det troligt, som Seppo Hentilä noterade i den här anmälda boken, att en socialistisk revolutionsregering i Finland skulle haft svårigheter att "förhindra en 'frivillig' anslutning till Rådssyssland i enlighet med Lenins nationalitetspolitik". Men hade de vita vunnit i *Ryssland*, är det praktiskt taget säkert att Finlands självständighet gått förlorad. Mannerheim, det borgerliga Fin-

lands segerherre, förstod det bättre än de flesta när han vägrade att marschera mot Petrograd och ansluta sig till de revolterande generalskollegerna från tsarens armé. En sådan befrielse hade blivit den finska statens undergång – på samma sätt som axelmakternas seger i världskriget hade gjort Finland, med tysk småfurste på den "lediga" gustavianska tronen, till en germansk lydstat.

Bolsjevikernas seger och Kejsar-Tysklands undergång säkrade på så vis Finlands frihet.

Den finska nationskampen har en egendomligt bakvänd prägel. Under den ryska tiden sker ett fredligt framåtskridande, där den nationellt sinnade klassen i Finland agerar i betydande samförstånd med härskarna i Petersburg och de kejsarliga ämbetsmännen i Helsingfors. Det kräver återhållsamhet på båda håll. Det är lika fel att säga att Petersburg spelar ut fennomanerna och språknationalismen i kampen mot en besvärlig "svekomansk" konstitutionalism som att påstå att det "gammalfinska" partiet faller undan för ryska påtryckningar och locktoner.

Soumetarianerna, undfallenhetsmännen, skapade tillfällen som annars inte hade funnits och ryssarna var angelägna om att utnyttja Finland som det ryska imperiets skyltfönster mot väst. Den dubbla förutsättningen var att finnarna inte engagerade sig i politiska äventyrligheter och att ryssarna inte demonstrerade och njöt av sin övermakt.

Februarimanifestet och generalgu-

vernör Bobrikoffs extremt rysk-nationalistiska åthävor satte dualismen ur spel. Brytningen mellan storfurstendöme och riksregering blev till slut ofrånkomlig, men förenhetligandet av kejsardömets lagstiftning, som februarimanifestet proklamerade, hade inletts flera decennier före 1899. Fennomanerna var med om detta därför att de fick så mycket annat istället: eget postväsen, eget mynt, starka infrastrukturella satsningar och en militär säkerhet utan att behöva satsa på en reguljär, fullt utbyggd armé. Samarbets- eller undfallenhetspolitiken var måhända inte moraliskt oantastlig, men den tryggade samhällsfreden och bidrog till att den nationella kampen fram till självständigheten förlöpte lugnt och i stort sett utan blodspillan.

”
*Bolsjevikernas
seger och Kejsartysk-
lands undergång säkra-
de på så vis Finlands
frihet.*
”

Därefter kommer våldet, det framtvungna och snart okontrollerade.

Nytt nationellt projekt

Det som började som inbördeskrig (det var också Mannerheims preliminära diagnos, de ryska soldater som fanns kvar i Finland efter december 1917 var fåtaliga och stridsovilliga, de sociala konflikterna djupa och svår-

lösliga) antog snabbt karaktären av ett nytt nationellt projekt där utsikterna till territoriella utvidgningar i Ingermanland och Fjärrkarelen släppte lös en plötslig politisk kreativitet. Från och med mitten av februari 1918, skriver Hentilä, upplevde Mannerheim att kampen hade blivit ett frihetskrig: "skapandet av ett Storfinland hägrade som det slutliga målet." Tusen tyskutbildade jägarsoldater och en tysk interventionsstyrka på närmare 13 000 man spädde på den nationella självförhåvelsen. Mannerheim och andra – i grunden ententevänliga – personer ur den svenskspråkiga överklassen gillade inte den tyska kopplingen, men de hade just då inget alternativ. Frihetslidelsen fick fritt utlopp, rädslan för den radikaliserade underklassen spolierade alla andra hänsyn, de vitas revansch blev grym och hänsynslös. Varken i det amerikanska eller i det spanska inbördeskriget undanröjde segrarna så många motståndare när striderna väl var över, har professor Heikki Ylinkagas påmint om.

Terrorn, som var ömsesidig, skapade ett sår som inte läkte förrän landet blev offer i nästa storkrig och tvang röda och vita att strida sida vid sida.

Sönerna sonade fädernas missgärningar.

Det är rentav möjligt att det är först med vapenstilleståndet 1944 och Finlands svåra balansgång under de första fredsåren som nationsbildningsprocessen avslutas. Facit är imponerande. Landet hade avstått från territorium och samtidigt fått

400.000 karelerare att skaffa jord och arbete till. Mellanrigstidens hätska språkstrider låg begravda i frontavsnitten. Kommunisterna blev en inrikespolitisk faktor men rubbade aldrig den politiska jämvikten. Republiken ingick ett militärt fördrag med Sovjetunionen, men till skillnad från de länder som sovjetarmén befriade från Hitler kunde Finland riskfritt luta sig mot samarbetet österut från en tidigare period. Paasikivis illusionslöshet var gammalfinnens. Det stod klart för honom att Finland hade vunnit mer än något annat land som stått på "fölsida" i kriget – och det var finska, inte ryska trupper som fördrev de sista tyskarna i Finland under Lapplandskriget 1944–45. Inte heller Zjdanov, den sovjetiska kontrollkommissionens ordförande, ville mer än detta: visst fattade han att ett kapitalistiskt Finland skulle klara sina skadeståndsleveranser mycket bättre än ett socialistiskt! "Av största betydelse var", kommenterar Hentilä, "att han inte heller ställde sig bakom grundandet och beväpnandet av en frivilligrörelse

som skulle fördriva tyskarna. I Finland uppkom sålunda inte ens efter kriget mot Sovjetunionen en antifascistisk front av den motståndsrörelsekaraktär som i det övriga krigförande Europa hade gjort det möjligt för kommunisterna att liera sig med socialdemokrater och liberala borgare." Kanske hade också Zjdanov "autonomitidens" realpolitiska förnuft i bakhuvudet när han tilltrorde de finska efterkrigspolitikerna en uppövad känsla för det passande och det möjliga. Moskva efterskänkte ganska snart en betydande del av den finska skadeståndsbördan, medan sedermera både Bonn och Östberlin avböjde att ersätta de skador som de tyska trupperna åstadkommit i Lappland.

Samförstånd del av kulturen

Finlands politiska historia 1809-1998 är ett modernt standardverk som summerar den senaste forskningen, främst författarnas egen, om ett nationsprojekt som har få motsvarigheter i Europa. Under mer än halva den behandlade tiden ingick Finland i

personalunion med monarken i ett autokratiskt styrt imperium. Landet var obestridligen en del av detta och erövrade efter hand allt fler konstitutionella förmåner. Samtidigt pågick i det ryska riket en process av homogenisering som syftade till att lägga imperiets olika delar under gemensam lagstiftning och förvaltning. Finland värmade sin autonomi genom att betyga sin lojalitet. Vanan att finna och ingå samförstånds lösningar med en mäktig granne blev tidigt en del av den finska politiska kulturen. Även när landet drogs med i storpolitiska uppgörelser fanns det inom den politiska eliten tillräckligt mycket besinning för att inte uppträda utmanande och äventyrligt. Det är väl inte uteslutet att detta tunga arv har påverkat Finlands hållning också till senare tiders unionsprojekt. Om nationens framtid och överlevnad bara kan se ut på ett sätt – då är det inte mycket man kan göra åt saken. Om man gillar läget – då kan man utträtta mera.